

Столяренко О.Б.
*Кам'янець-Подільський
національний університет*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН У РІЗНОВІКОВОМУ ДИТЯЧОМУ КОЛЕКТИВІ

Автор досліджує психологічні особливості взаємин учителів з дітьми, об'єднаними у різновікові групи, розглядає протилежні точки зору педагогів і психологів на різновікові взаємини і розкриває своє бачення принципу різновіковості.

Ключові слова: *різновікова група, сумісна діяльність, різновікові взаємини, принцип різновіковості.*

Постановка проблеми

Сучасна практика навчання ставить педагогів перед необхідністю різними шляхами удосконалити класно-урочну систему навчання. Зважаючи на те, що у багатьох випадках прогресивні освітні знахідки зводяться нанівець сформованими традиційними уявленнями про шкільний колектив як співіснування в межах однієї будівлі окремих класних груп, нашої особливої уваги заслуговує так звана «колективістська» педагогіка, де метою освіти і виховання є не окремих учень школи, а колектив школи. Забезпечення сучасного рівня освіти неможливе без оволодіння новітніми педагогічними моделями діяльності, відходу від традиційного бачення процесу навчання й виховання школярів, без поєднання учнів у великий шкільний колектив, пов'язаний дружніми різновіковими стосунками. Створення такого колективу потребує кваліфікованого керівництва, а також ефективної форми організації виховного процесу. При цьому потрібно говорити про когнітивну, практичну та емоційну готовність не тільки учнів, а й педагогів до такої їхньої взаємодії.

Мета статті — психологічний аналіз актуального педагогічного досвіду з формування позитивних взаємин і розвитку гуманних почуттів в умовах різновікового дитячого колективу.

Виклад основного матеріалу

У сучасній практиці шкільного навчання й виховання ситуації взаємодії учнів різного віку виникають часто-густо. Різновікова група об'єднує дітей, які вирізняються своїми фізичними та розумовими можливостями, інтересами, знаннями, вміннями тощо. Зрозуміло, що й взаємини між такими різними дітьми матимуть свою специфіку і суттєво відрізнятимуться від міжособистісних взаємин у групі ровесників.

Різновікова взаємодія у наукових працях розглядається як природне явище, зумовлене спільним життєвим простором для кількох поколінь людей. У педагогічному досвіді широко використовувалося навчання у різновікових групах. Спочатку такі групи утворювалися стихійно за потреби навчати всіх бажаючих, згодом об'єднання учнів різних вікових періодів у одному класі було економічно вигідним, давало змогу зменшити кількість педагогів. Водночас найефективнішим вважалось індивідуальне навчання: заможні люди користувалися послугами гувернерів, найманих окремо для кожної дитини. Останнім часом пошуки в галузі проблем соціалізації особистості засвідчують сприятливий вплив різно-вікової взаємодії на формування низки особистісних чеснот. Водночас не кожна різновікова взаємодія приносить користь особистості. Постає проблема дослідження ефективних форм організації різновікової взаємодії учнів, побудованих на достатній їхній вмотивованості, на такому розподілі соціальних ролей та позицій, який забезпечував би виявлення ініціативи у старших і менших; на позитивній емоційній спрямованості один на одного.

Аналіз педагогічного досвіду з формування позитивних взаємин і розвитку гуманних почуттів в умовах різновікового дитячого колективу здійснювався у кількох напрямках. По-перше, було розглянуто різні точки зору вчених на роль різновікових взаємин у розвитку особистості. По-друге, з'ясувалися особливості розуміння педагогами необхідності різновікових взаємин як мети виховання. По-третє, вивчалися репертуар виховних впливів учителів та виявлення труднощів у розвитку різновікових взаємин молодших школярів, з якими зустрічаються педагоги.

Як стверджують деякі автори [2; 3; 4; 6; 14], психологічний аналіз взаємин старших і молодших дітей може дати нові підходи до виховання таких важливих особистісних якостей, як толерантність, моральність, здатність враховувати інтереси інших, співпрацювати з людьми у різновіковому колективі.

Передові педагоги вважають, що в тих школах, де життя і справи молодших відокремлені від життя і справ старшокласників, де відсутній позитивний, братерський вплив старших учнів на малюків, там відсутня наступність поколінь, немає морального й естетичного імпульсу, який випромінюють старші учні, більш досвідчені й організовані [2; 4; 7; 13].

А.Добрович вважає, що психологічно обґрунтована організація взаємодії у різновіковій групі школярів-підлітків з учнями початкових класів сприяє соціалізації особистості як молодших, так і старших, а саме: формуванню і зміцненню шкільного учнівського колективу; розвитку самостійності, відповідальності та ініціативи; поліпшенню дисципліни, підвищенню культури поведінки, стосунків між учнями; розвитку якостей майбутнього сім'янина [7, 150].

І.Синиця зауважує, якщо старші учні є наставниками молодших школярів, то вони краще навчаються, не порушують дисципліну та правопорядок [15, 26].

На думку В.Войток, залучення максимальної кількості школярів до виконання шефських доручень дає можливість підвищити ефективність кон-

тролю за позаурочною діяльністю без збільшення штату педагогічних працівників, сформувавши в учнів інтерес до професії педагога [13, 117].

Е.Смірнова, В.Бутенко стверджують, що у різновіковій групі дитина не відчуває тиску одноліток (у групі одноліток дитина повинна орієнтуватися на їхній рівень розвитку) і може розвиватись у своєму власному темпі. Діти більш уважні до потреб і бажань інших, старші навчаються співпереживати молодшим і стримувати свої бажання. Опосередковано стимулюється розвиток здібностей до мовного опису власного досвіду, здатності до пояснення. Виникає безліч ситуацій, у яких хтось щось віддає, а хтось щось бере, і вони мають велике значення для соціалізації, оскільки через процес обміну, передачі й набуття досвіду людина вчиться регулювати свої відносини зі світом предметів і людей. Діти обмінюються ролями, що допомагає їм краще зрозуміти самих себе і оцінити інших. Посилюється почуття згуртованості: належати до колективу — означає не тільки бути його членом, а й брати на себе відповідальність за інших чи бути іноді слабшим за інших [14, 126].

О.Бобровикова, Н.Дежнікова, Е.Рішар різновікові учнівські групи розглядають не тільки як бажане і сприятливе для соціалізації дітей явище, а скоріше як обумовлене економічними, географічними чи демографічними обставинами вирішення освітніх проблем. Йдеться насамперед про організацію навчання й виховання учнів у різновікових групах малокомплектних дитячих садків і малокомплектних шкіл сільської місцевості [4, 16].

Об'єднання дітей різного віку стало популярною формою роботи у багатьох країнах. З метою поєднати дітей різного віку в Америці запроваджено спеціальні навчальні центри. Центр за інтересами, наприклад, об'єднує дітей різного віку, які цікавляться певною галуззю знань, і забезпечує їх необхідним обладнанням і матеріалами та науково-популярною літературою. Такі центри дають змогу учням поширити знання з конкретної соціальної проблеми: дослідити екологічну ситуацію у штаті, расове питання тощо. Результати роботи учнів над проектами у навчальному центрі за інтересами оформлюють у вигляді шкільних виставок і наукових доповідей [10, 74].

У Великобританії співіснує декілька освітніх систем, кожна з яких прагне довести суспільству свої переваги. Так, у Шотландії широкої популярності набули різновікові класи, де навчаються змішані за віком діти. У класі обов'язково є наявність великої кількості іграшок, конструкторів, будівельного матеріалу, куточків для рольових ігор, малювання, тобто для занять у малих групах, які створюють самі діти за вибором або ж педагог для визначеної діяльності. У такому класі вчитель рідко займається з усіма дітьми разом: увесь клас повністю хіба що слухає розповідь, читання або ж ходить на заняття з музики. Педагоги вважають, що діти повинні навчатися у діяльності, у взаємодії один з одним. Учителі спеціально намагаються не нав'язувати зміну видів діяльності, ставлячи перед собою головну ціль — навчити дітей різного віку доброзичливого взаєморозуміння під час сумісного виконання завдання.

У Німеччині у вихователів і вчителів установку на заохочення контактів між різними дітьми за віком, статтю і соціальним статусом формують за спе-

ціальною освітньою програмою. Це розглядається як найважливіша задача соціального виховання й розвитку, що стимулює також і учбову мотивацію [6, 126].

У школах Японії і сам процес навчання, і навіть вільний час учнів різних класів підпорядковано груповому спілкуванню. Зокрема, японські педагоги вважають дуже корисним для морального виховання підростаючого покоління залучати дітей різного віку до розроблення групових проєктів, організації та проведення спільних туристичних походів. Таким чином, на їхню думку, виховується повага до людей іншого віку (молодших і старших), формуються батьківські почуття, які допоможуть молоді в побудові сімейних взаємин [10, 28].

Отже, аналіз теоретичних досліджень з проблеми свідчить, що в тих школах, де різновіковий дитячий колектив захоплений спільною справою, яка однаково цікавить старших і молодших, об'єднання дітей різного віку позитивно впливає на розвиток дитячої особистості і допомагає педагогам у формуванні гуманних почуттів учнів.

Багато психологів зазначають, що характер міжособистісних стосунків у молодшому шкільному віці визначальною мірою детермінується позицією дорослого (передусім вчителя) [3; 5; 8; 9]. Отже, наступним нашим завданням було виявити усвідомлення педагогами можливостей формування позитивних взаємин і розвитку гуманних почуттів в умовах різновікового дитячого колективу.

Як показали результати опитування, педагоги недостатньо поінформовані і зацікавлені проблемою різновікової взаємодії як важливого чинника виховання особистості молодшого школяра.

Передусім ми вважали за необхідне визначити, що очікують педагоги від різновікової взаємодії учнів, які їхні якості вони передбачають виховати. Нами було виявлено, що у процесі визначення цілей різновікової взаємодії педагоги були налаштовані на розвиток моральних якостей вихованців (68%); формування та зміцнення шкільного учнівського колективу (41%); розвиток самостійності, відповідальності й ініціативи (36,6%); формування в учнів інтересу до професії педагога (27,5%); поліпшення дисципліни, підвищення культури поведінки, стосунків між учнями (21,9%); розвиток якостей майбутнього сім'янина (19,3%); підвищення ефективності контролю за позаурочною діяльністю (17,3%).

Більшість опитуваних (78,8%) погоджуються з думкою, що педагог, який працює з різновіковою групою, має володіти особливими якостями. Найзначущими є якості, що виявляють себе під час діяльності: організованість і відповідальність (54,8%). На другій позиції представлено такі вольові якості, як витримка (32,2%) та зібраність (23,4%). А такі моральні якості, як чуйність (18,4%) і доброзичливість (16,7%) займають нижчі рангові позиції. Звідси очевидно, що більшість педагогів виявляють схильність до авторитарного стилю спілкування з вихованцями, хоча самі цього й не визнають. Такий висновок ми зробили, аналізуючи відповіді опитуваних: більшість педагогів

(73,4%) надали перевагу демократичному керуванню і значна меншість (11,3%) — авторитарному.

У ситуації вибору особистісних якостей педагога, які здатні ускладнити його взаємини з різновіковою групою, вчителі визначили нерішучість, метушливість, неорганізованість (53,2%), а на відсутність моральних якостей вказали лише 14,6% опитуваних.

Підсумовуючи сказане і зауваживши, що моральні якості не були віднесені педагогами до переліку основних, необхідних у їхній діяльності, доходимо висновку, що в сучасному вихованні та розвитку особистості загалом утворюється дефіцит доброти та гуманності.

Нам також довелося виявити рівень усвідомлення педагогами відмінностей у розвитку психічних процесів молодших школярів різного віку. Проаналізувавши одержані результати, ми побачили, що основний контингент опитаних (71,6%) першочергово виокремлює особливості фізичного розвитку молодших школярів, такі як зріст, маса, фізична сила, здатність витримувати фізичні навантаження. 42% учителів звертають увагу на розвиток психологічних особливостей своїх вихованців. З них 34,5% педагогів відзначають позитивні зміни у пізнавальних процесах; 24,3% — розвиток вольових якостей; 19,3% вважають, що змінюється характер; 14,2% вбачають зміни в емоційній сфері; 6,2% вказують на розвиток компонентів самосвідомості. Оцінюючи зміни у розвитку характеру та емоційної сфери, усі опитувані відмічали лише негативні варіанти, вважаючи, що у школярів до 4-го класу розвиваються такі риси, як вередливість, впертість, імпульсивність, забіякуватість та інші форми емоційної неврівноваженості. Жодного разу не акцентувалась увага на характерних для цього віку можливостях морального вдосконалення дітей.

Важливим завданням нашої роботи було вивчити погляди вчителів на ті психологічні особливості дітей, які необхідні для встановлення позитивних взаємин з однолітками та дітьми іншого віку. Аналізуючи відповіді вчителів на запитання щодо взаємин молодших школярів з однолітками, ми відмітили, що 76,3% учителів в успішних взаємостосунках дітей виділяють емоційний компонент: співчуття, співпереживання, здатність радіти успіхам інших; 32,6% вказують на моральні якості учнів, такі як доброта, щедрість, чесність, ввічливість, скромність, відповідальність; 12,3% додають до цього списку вольові характеристики: стриманість, вміння вислухати інших. Характеризуючи основні психологічні якості, що мають вирішальне значення для успішності різновікової взаємодії, 67,9% учителів першочергово виділяють моральні якості учнів: доброзичливість, турботливість, чуйність, чесність; 46,2% педагогів надають великого значення дотриманню норм етикету у поведінці, вихованості; розвиток вольового аспекту відмітили 28,7% вчителів; емоційні якості зайняли нижчі рангові позиції у відповідях педагогів (14,2%).

Порівняльний аналіз відповідей учителів свідчить про суттєві відмінності у поглядах на значущі якості, необхідні для встановлення позитивних міжособистісних стосунків у групі одноліток та у різновіковій групі. Якщо у першому випадку (група одноліток) найбільш значущим для взаємодії, на думку опитуваних, є емоційний компонент, то у другому (різновікова група) —

моральний, а емоційний займає нижчу рангову позицію. У ситуаціях різновікового спілкування, з погляду педагогів, значно зростає значущість вольових якостей та етикету поведінки.

Важливим завданням нашої роботи було визначити, які основні труднощі передбачають учителі під час організації різновікової взаємодії. Проаналізувавши відповіді, ми виявили, що вчителі однією з причин, яка ускладнить організацію різновікової взаємодії, вважають власну професійну неготовність до виконання такого завдання (76,8%), відсутність психолого-педагогічної літератури, звідки можна почерпнути відповідні знання (69,4%), брак часу (48,5%), відсутність відповідного приміщення (36,7%), особисте небажання учнів (33,6%). За оцінками опитаних педагогів, менш вагомими виявилися такі причини: ситуативні, особистісні переживання і проблеми учнів (12,8%), різні інтереси учнів (9,6%) і недостатній досвід різновікового спілкування у сучасних сім'ях (7,4%).

Наші спостереження за виховною діяльністю педагогів дають змогу поповнити наведений перелік: невміння долати вчителем стереотипи та недостатньо варіативна стратегія навчально-виховного процесу загалом.

Висновки

Отже, аналіз теоретичних досліджень з проблеми свідчить, що об'єднання дітей різного віку позитивно впливає на розвиток дитячої особистості й допомагає педагогам у формуванні гуманних почуттів учнів. Результати опитування виявили, що сучасні педагоги недостатньо поінформовані і зацікавлені проблемою різновікової взаємодії як важливого чинника виховання особистості молодшого школяра. Отримані дані дали змогу визначити основні труднощі, які передбачають учителі під час організації різновікової взаємодії (професійна неготовність; відсутність психолого-педагогічної літератури, звідки можна почерпнути відповідні знання, відсутність відповідного приміщення), та виокремити основні напрями роботи щодо підвищення рівня обізнаності вчителів у сфері психолого-педагогічних знань щодо формування позитивних взаємин і розвитку гуманних почуттів в умовах різновікового дитячого колективу.

Перспективним завданням нашого дослідження виступає психологічне обґрунтування комплексної методики підготовки вчителів до роботи з дітьми, об'єднаними у різновікові групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В.В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения к сверстникам / В.В.Абраменкова // Вопросы психологии. — 1980. — № 5. — С. 60–70.
2. Аванесова В.Н. Воспитание и обучение детей в разновозрастной группе / В.Н.Аванесова. — М.: Педагогика, 1979. — 176 с.
3. Аникеева Н.П. Учителю о психологическом климате в коллективе / Н.П.Аникеева. — М.: Просвещение, 1983. — С. 24–26.

4. Бобровикова О.Н. Зарубежная школа: авторский поиск, эксперименты, находки / О.Н.Бобровикова, Н.С.Дежникова, Е.Н.Ришар. — М., 1993. — 246 с.
5. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников / М.И.Боришевский. — К.: Рад. шк., 1986. — 181 с.
6. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч.посіб. / І.М.Дичківська. — К.: Академвидав, 2004. — 352с.
7. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: книга для учителя и родителей / А.Б.Добрович. — М.: Просвещение, 1987. — 207 с.
8. Матюхина М.В. Психология младшего школьника: учеб.-метод. пособие / М.В.Матюхина, Т.С.Михальчик. К.Т.Патрина.— М.: Просвещение, 1976. — 207 с.
9. Мухина В.С. Детская психология / В.С.Мухина. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 413 с.
10. Парамонова Л.А. Дошкольное и начальное образование за рубежом: история и современность: учеб. пособие для студ. высших педагог. учеб. заведений / Л.А.Парамонова, Е.Ю.Протасова. — М.: Академия, 2001. — 240 с
11. Педагогічний пошук / упоряд. І.М.Баженова. — К.: Рад. шк., 1988. — 496 с.
12. Петровский А.В. Психологическая теория групп и коллективов на новом этапе / А.В.Петровский // Вопросы психологии. — 1977. — № 5. — С. 49.
13. Психологічна наука, вчитель, учень / за ред. В.І.Войтка. — К.: Рад. шк., 1979. — 180 с.
14. Смирнова Е.О. Исследование межличностных отношений в разновозрастных группах дошкольников / Е.О.Смирнова, В.А.Бутенко // Вопросы психологии. — 2007. — № 1. — С. 27–37.
15. Синиця І.О. З чого починається педагогічна майстерність / І.О.Синиця. — К.: Рад. шк., 1972. — 78 с.

Автор исследует психологические особенности взаимоотношений педагогов с разновозрастным детским коллективом, рассматривает противоположные точки зрения педагогов и психологов на роль разновозрастных взаимоотношений в развитии личности и определяет свое понимание разновозрастного принципа.

Ключевые слова: *разновозрастная группа, совместная деятельность, разновозрастные взаимоотношения, разновозрастной принцип.*

Author investigates psychological peculiarities of interaction between teachers and children, combined in different age groups, investigates opposite points of educationalists and psychologists on interaction of people of education of different age children.

Key words: *group of children of different age, cooperative activity, interaction principle of education of different age children.*